

szólaltatójaként indult, s tán e réteg ébresztője, védelmezője lehetett volna, ha el nem ragadja idő előtt a halál.

Vargha Kálmán azonban alighanem szándékosan tartózkodott az oly módszerektől, melyek rendszerint a „mi lett volna belőle”-féle kérdésbe torkolltak. Joggal; a Zilahy helyét, szerepét, rangját illető tévedések ugyanis majd mindig azáltal jöttek létre, hogy az értekezők a „mi volt” helyett a „mi lett volna”-t állították figyelmük, elméjük középpontjába. Egyfajta rokonszenves, nemes, programszerű tárgyyszerűség, tárgyhoz kötöttség jellemzi Vargha dolgozatát. Néha azonban mintha gátolná is ez a szigorú tárgyához való ragaszkodás. Szerettük volna például néhány vonással jellemezve látni ez évszázatok egy-két fontosabb figuráját, mondjuk, a kitűnő Reviczky Szévért, e csoport „Csengeryjét”, vagy Balogh Zoltánt, a másik szervezkedőt, hogy a különbségek háttéréből annál élesebben lépjen elénk Zilahy. Annál könnyebben megtehetette volna ezt a tanulmány, mert szerzőjét a könyvhöz csatolt alapos és bőséges jegyzetek nemcsak a kor általános eseményei, hanem egyes szereplői ismerőjének is mutatják. De még inkább szerettük volna az Arany lapjaiban — amelyeknek Zilahy Gyulaival való küszködése, gyűlölködése dacára is végig munkatársa maradt, — megnyilvánuló igen pregnáns polgárosító szándéknak és légkörnek s a Zilahy környezetében tapasztalhatónak összevetését. Ebből sok érdekes következtetés adódhatnék, pl. az, hogy Arany és Vajda törekvései, szándékai, minden személyes ellentét ellenére, nem is estek oly nagyon távol egymástól, mint manapság sokan vélik.

Igaz, mindezek már oly óhajok, amelyek talán túlságosan is megbontották volna a tanulmánynak azt a szép egyneműségét, a szerző tárgyyszerű magatartásának azt a megnyugtató következetességét, amely stílusában, előadásmódorában is rokonszenvesen érvényesül. Szolid, jól áttekinthető, egyenletes előadás, módorosság nélküli, tiszta, a szépprózával nem kacérkodó, jól csiszolt értekező stílus ez. Az jellemzi, hogy néhány bennefelejtett botlása (főképp néhány anakronizmus és kellemetlen divatszó, pl. *szinopszis*, *igényes*, *meqlátás* stb.) erősen kirí belőle. Hiányzik a tanulmány módorából, előadásából az újrafelfedezők többnyire ellenszenves láza, pátosza, de hiányzik a csak penzumként végzett munka fárasztó szárazsága is. Érdekelte a kor s érdekelte a kérdés: ezért adhatott oly tárgyyszerű, dokumentumértékű tanulmányt s válogatást, mely az olvasónak és kutatónak egyaránt valódi nyereség.

N. G. B.

QUINTUS HORATIUS FLACCUS ÖSSZES VERSEI

Szerkesztette és a fordításokat ellenőrizte Borzsák István és Devecseri Gábor.
A latin szöveg gondozása és a bevezető Borzsák István munkája. Az utószót Devecseri Gábor írta. Bp. 1961. Corvina K. 785 l.

Nem volt az utóbbi években egyetlen olyan klasszikus, akinek magyar nyelvű kiadását ne követték volna harcos-polemikus írások. De talán a Corvina Kiadó tavaly megjelent két nyelvű Horatius-kötete lesz az eddigi legkeményebb csatározások elindítója.

A fordítónak egyszerre igen hálás és háládatlan feladattal kell megküzdenie. Háládatlannal, mert sokak által lekicsinyelt, lenézett szerepre vállalkozik. A műfordító ugyanis nem egy ember tudatában ma is azonos az

elvetélt tehetséggel, s még ma is az a közhit, hogy a műfordító pusztán saját nemzete számára dolgozik; munkája az ország és a nemzeti nyelv határain kívül -- halott. Ezt vallották és vallják maguk a műfordítók is (vö. Babits). Látszólag teljes joggal. Mert ugyan kit érdekel külföldön, hogy Devescseri Gábor Homérosszal vetekedve fordította le az Iliászt és az Odüsszeiát? Ők vagy eredetiben olvassák, vagy a maguk anyanyelvén. Így, ha a fordítást pusztán mint gyakorlati tevékenységet, mint egy meghatározott közönség olvasmányanyagát tekintjük — valóban szűken nemzeti jellegűnek kell tartanunk.

Ámde a műfordítás nemcsak egy nemzet számára szóló produktum. A műfordító tevékenység nemzeti kereteken belüli *gyakorlata* fölvet olyan *elméleti* vonatkozásokat — gondolunk itt a szöveghű fordítás, a formai hűség megkövetelésére —, amelyek kikristályosodott elvi megfogalmazásban általános érvényűek, érvényesek minden nemzet számára más népek, régen letűnt korok kultúrájának nemzeti nyelvre való átültetésénél. Ebben a vonatkozásban a műfordítás nemzeti jellegű gyakorlata túlnő a nemzeti kereteken, hatása — a műfordítás általános elveinek kialakításával — áttekered más nemzetek műfordítási gyakorlatára. Vagyis *a műfordítás dialektikus módon egyszerre nemzeti és nemzetközi*.

Mindezek alapján még sokkal nagyobb felelősségtudattal kell ítéletet mondani az ókori klasszikusok tolmácsolása során nálunk jelentkező műfordítási elvekről, irányzatokról, amelyek egyre élesebb harcot vívnak egymással.

1. A műfordítóknak Hegedüs Géza és mások által képviselt tábora a következő programot hirdeti. Tartsuk meg az eredeti mondanivalót és külső formát, de úgy, hogy az antik kort épp csak sejtessük mögötte. *A költőt és alkotását tegyük teljesen modernné, elsősorban bizonyos formai elemek maiá transzponálása révén.* A mai költészet erejével ható műfordítás — szerintük — csak így hozható létre.

2. A Devescseri körül csoportosuló ún. neokonzervatív irányzat ezzel szemben a következőket mondja: a műfordítónak nem elegendő pusztán sejtetni az antik költőt, az antik kort. Mennél teljesebben vissza kell adnia. Nem modernizálhatja a formát sem, mert a régi formai elemek lehetnek csak adekvát kifejezői az antik tartalomnak. Ez azonban azt is jelenti, hogy ami az eredetiből a maga korában újszerűnek hatott, az a fordításban is tűnjék újnak, ami az eredetiben a költészet erejével bírt, az a fordításban se színtelenedjék el. Vagyis: *antik költőt és tartalmat antik formában, antik módra, de úgy, hogy a mai költészet erejével hasson.*

Első pillanatra a két elv közötti különbség a *modernizálásban* látszik. De az alaposabb vizsgálat azt mutatja, a vita tulajdonképpen *a tartalom és forma dialektikus egysége* körül forog. A modernizáló irányzat ugyanis, amikor az antik tartalmat szinte teljesen modern köntösben akarja életre kelteni, tagadja azt, hogy az eredeti műalkotás tartalma és formája közt szoros összefüggés van, hogy az antik tartalom ugyanúgy kihat a formára, mint ahogy az antik forma is minden esetben színezi, árnyalja, tartalmasabbá, mélyebbé teszi a mondanivalót.

Vegyünk egy példát! Horatius *Aristius Fuscus*hoz írt carmenjében (I 22) a többé-kevésbé epikureista nézeteket valló költőnek azt az elvét fogalmazza meg, hogy az embernek önmagába fordult életet kell élnie. Boldogságát magánéletében, szerelmében kell keresnie. A köztársaságkor-végi individualizálódó költő lelki reakciója ez a polgárháborúk után kibontakozó princi-

pátus jobb világot, új „aranykort” ígérő, de mindezt szigorú állami étlettől determinált kereteken belül biztosító propagandájára. Ez a vers tartalma.

Ehhez a tartalomhoz keresi meg Horatius a megfelelő formát; tegyük hozzá: teljes céltudatossággal. Először is nem véletlen, hogy nem a köztársaságkor társadalmi aktivitást hirdető költőinek, Naeviusnak, Enniusnak versformáit választja, hanem a sokkal individuálisabb jellegű görög melosz-költőkhöz fordul, és a sapphói formát alkalmazza. Am ugyanakkor ezt a görögös formát mindjárt rómaivá is teszi. Az általános római mentalitásnak megfelelően merevebbé, szigorúbbá alakítja. A caesura mindig az ötödik szótag után áll, de úgy, hogy a metszetet lehetőleg ne egyszótagú szó előzze meg. Pontosan meg van határozva az is, hogy a második láb spondeus legyen, s hogy a dalszerű formát ne torzítsák el négyzótagúnál hosszabb szavak. Törvényszerű az is, hogy a sorokat lezáró utolsó szó rendszerint tartalmilag és hangulatilag telített. Az individuális tartalmat tehát Horatius egy individuális asszociációkkal rendelkező formával fejezi ki, de úgy, hogy azt mindjárt teljesen rómaivá asszimilálja. Ha a műfordító — mint pl. Justus Pál — ezt a formát csak több-kevesebb hűséggel adja vissza, az eredeti tartalom máris sekélyesebbé válik, elveszti korábbi árnyaltságát.

De nézzük tovább ugyanennek a versnek tartalmi és formai összefüggéseit. Horatius individuális mondanivalójának minél teljesebb kifejezésére egy ellentétet választott, amely az élet külső erőktől való determináltságát állítja szembe a lelki visszavonultságában szabadságát megelégedő emberrel. A művészi eszközök mind ennek az ellentétnek két pólusát emelik ki. Ezt szolgálja, hogy az első öt versszakot lezáró adónisi sorok minden esetben valami nyomasztó fogalmat, kijelentést tartalmaznak (pl. *arida nutrix — Iuppiter urget* stb.), csak azért, hogy az utolsó szakasz finom zenéjű zárósorában oldódjanak fel (*dulce loquentem*). Ezt az ellentétet szélesíti a szigorú determináltságot kifejező szavaknak (pl. *terminus*) az ember lelki feloldódását pregnánsan érzékeltető kifejezésekkel (pl. *curis . . . expeditis*) való ügyes szembeállítás.

Tovább élezi az ellentétet, hogy míg az emberi szellemet elnyomó erők a legszélesebb természeti és szellemi erőkként jelentkeznek, s a szavakat is úgy választja meg a költő, hogy azok a megbéklyózottság szörnyűségét némi szakrális patinával fejezzék ki (pl. *portentum*), addig az emberi lélek szabad kitarulkozását az utolsó sorok csacsán locsogó, gyengéd szavai mondják el. Egyszerűen az eredeti költemény formai elemei nemcsak elősegítik a mondanivaló individuális jellegének kifejtését, hanem hatásos ellentétekbe ágyazva egyetemes érvényűvé emelik, életközelségbe hozzák — a forma immár tartalommal válik. Ha a fordítás erre nem ügyel, nemcsak a formát torzíttja el, de a tartalmat is akarva-akaratlan meghamisítja.

Az elmondottakat alapul véve, aligha kételkedhetünk abban, hogy a modernizáló műfordítási irányzat — éppen a tartalom és forma dialektikus egységének tagadása miatt — nem lehet hosszú életű. Helyét rövidesen át kell adnia az ún. neokonzervatív iskolának, amely a szöveg forgó új Horatiuskiadvány elveit, alapvető szempontjait is megadta. A kiadvány tendenciáját tekintve tehát helyes utakon jár, s részletekbe menő követelményei, amelyeket Devecseri Horatius *Ars poeticájával* vetekedő utószava fogalmaz meg, — szintén helytállóaknak bizonyulnak.

Tökéletesen egyetértünk Devecserivel, amikor a Horatius-fordítóktól *teljes metrikai hűséget* követel meg. A hiba csak ott van, hogy ezt az elvet

a fordítók nem tudták maradéktalanul megvalósítani. Pedig Horatius szempontjából ez rendkívül lényeges. Rá a versformák pontos tagolása, a caesurák szigorú megtartása a jellemző. A fordítók jórésze ezt csak itt-ott vette észre. Kálnoky pl. a Mercurius-óda (I 10) fordítása során hét esetben nem tartotta be az ötödik szótag után szinte kötelező caesurát (pl. *qui feros cultus* || *hominum recentum* ~ *vad szokású embereket ki egykor*). Még kevésbé ügyeltek a fordítók arra, amikor Horatius a hatás fokozására e megszokottabb caesura helyett a hatodik szótag utáni sormetszetet alkalmazza (*Quem virum aut heroa* || *lyra vel acri* ~ *Mely férfit, melyik égi hőrost . . . Carm. I 12, 1.*). Igen jellemző ez a ritmikai szabadosság a satirák és epistulák fordítóira. Horatius általában a harmadik versláb első szótagja után tesz caesurát hexameterében, a sort pedig gyakran adónisi sorral zárja le (pl. *Nempe incomposito* || *dixi pede* || *currere versus Lucili. Quis tam* || *Lucili* || *fautor inepte est . . . Sat. I 10, 1—2.*). Mennyire adós maradt ezzel Horváth I. Károly (*Mint megmond-tam, csámpás lábom iramlík a versed, Lucilius. Ki merészeli ezt balgán letagadni . . .*)? Horatius a carmenek megírása közben lehetőleg mindig ügyelt arra, hogy a sorvég ne valamilyen tartalmatlan töltelékzsóra végződjék. Nem így a fordítók (*otthonod majd szük zugok alja lesz, és . . . Carm. I 25, 10. hozhatsz borot, tréfát, vizszályt és . . . III 21, 3.*). Az antik ritmika hű visszaadásának egyik előfeltétele, hogy a Horatiusnál modernnek ható verselési technika a magyarban se tűnjék elavultnak. Sajnos a fordítók ennek a követelménynek sem tesznek maradéktalanul eleget, mivel az egyes fordítások a múlt századok avult levegőjét árasztják az ún. „hosszu a”-k miatt (vö. *annak szíve köré, aki a kis hajót . . . Carm. I 3, 10. gyászolja mind, kit mennykövek a fakó . . . III 4, 74.*). Ugyancsak ósdinak tűnik bizonyos rövid szótagok megnyújtása is (pl. *pedig a végzet, nem gyanítva . . . II 13, 19 stb.*).

A másik fontos szempont, amit Devecseri a fordítók számára megszabott, hogy *a fordításnak a latin szavak atmoszféráját, képszerűségét minél teljesebben vissza kell adni*. Azonban ezt az elvet sem lehetett tökéletesen keresztül vinni. Például a *prece . . . fatigent* (Carm. I 2, 26.) erővel teli kifejezését egyáltalán nem adja vissza a *hivogassák* ige; nem is beszélve arról, hogy a *tunica . . . adamantina* (Carm. I 6, 13.) *gyémántöltönynek* való fordítása az eredeti egyszerűbb hangulatát a romantikus költészet csillogó szókincsével helyettesíti. Még kevésbé sikerült megvalósítani, hogy a fordítások a latin nyelv szavainak legjellemzőbb sajátosságait átmentsék magyarra. A rómaiak nemigen kedvelték az összetett szavakat, sőt Horatius a carmenekben a négy szótagúnál hosszabb szavakat is igyekszik elkerülni. Ennek ellenére a fordításokban efféle túlságosan is modernül ható szóképzőkre bukkanunk: *holdvilág-ezüstben, makacsul-dühödtt, fiatal-magadtól, száraz-józanokat, koszorudicsóvé, bosszú-nem-állva stb.*

Alapvető követelménye az új Horatius-kiadásnak, hogy *az eredeti szöveget semmi esetre sem szabad magában a fordításban kommentárral, kiegészítéssel ellátni*. Ez helyes is, de az már annál kevésbé, hogy egyes fordítók mégis élnek vele, pl. *Maecenas, atavis edite regibus* (Carm. I 1, 1) ~ *Maecenas, te dicső, régi királyi sarj, vagy vel quae loca fabulosus lambit Hydaspes* (Carm. I 22, 7—8.) ~ *hol mesés, ember-sose-látta partot nyaldos az Indus*. A helyes kommentálás azonban még mindig bocsánatosabb bűn, mint az értelem rossz irányba való torzítása. Pedig ilyen is akad: *ego si risi, quod ineptus pastillos Rufillus olet, Gargonius hircum* ~ *De ha én nevetem ki bűzös Gargonius s Rufillus ronda golyóit* (Sat. I 4, 91—92.). Azt hiszem, Rufillus ronda golyóin senki sem lesz

hajlandó azokat a labdacsokat érteni, amelyekkel a másnapos rómaiak tették elviselhetőbbé szájuk rossz leheletét. Tudniillik itt arról van szó.

A kötet egyik legfontosabb célkitűzése, hogy a tartalmilag és formailag optimálisan hű fordításokat ne érezzük „magyarra csigázott”-aknak, sőt valóban költői szövegek legyenek. Sajnos a kötet Horatius-tolmácsolásai legtöbbször ennek a követelménynek nem felelnek meg. Hadd álljon itt egy-két példa: *Vagy te, ifjúnak ki magadra képét öltve jársz itt* (Carm. I 2, 41—42.), illetve: *hulltakor barbár lovasok hadának thessalus kéztől, s hogy elesve Hector Pergamum járadt görögökre könnyebb győzelemül szállt. Nem tudod tán még tehetős szülői szöke Phyllisnek, vejüket díszítnek : hidd király-sarj ő, ki család családai istenein sír* (Carm. II 4, 9—16.). Azt hiszem, ebből elég!

A kötet helyes fordítási alapelveit és a helytelen megvalósításokat bőven lehetne sorolni, de már az elmondottakból is kiténik: a kifogástalan irányadó szempontok sok esetben nem realizálódtak még megfelelő módon. Ennek több oka is van. Egyrészt ez volt az első ilyen irányú próbálkozások egyike. Márpedig minden kezdet nehéz. Másrészt nem volt szerencsés a hatalmas műfordítói gárda felvonultatása egy költő magyarra fordítása esetén, hisz ezek közül többen nem helyeslik a szerkesztők és a kötet alapelveit. Továbbá a rengeteg fordítónak mindegyike — elkerülhetetlen módon — más-más vonását emeli ki Horatiusnak, saját magából is újabb színeket adva az eredetihez. Így a Horatius-fordítás nem tud a költőről egységes képet kialakítani, csak valami csillogó-kavargó tablót ad helyette. Szerencsésebb lett volna, ha vagy egy valaki fordítja le az egész életművet, vagy egy-egy költő ültette volna át a carmeneket és epodosokat, illetve a satirákat és epistulákat, így pl. Bede Anna és Horváth I. Károly, akik a legkongeniálisabb Horatius-fordítóknak látszanak.

Reméljük, a legközelebbi ilyen irányú kísérlet több pozitívumot fog nyújtani, noha — minden fogyatékosága ellenére — már ez az új Horatius-kötet is igen impozáns, maradandó értékeket felmutató kiadvány.

Havas László